

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ КУЛЬТУРНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ

Олена Мішалова

Анотація. Сучасна Україна є однією з найдавніших і найбагатших європейських культурних традицій у політичному, етнічному, релігійному та цивілізаційному сенсах. Відсутність безперервної традиції державності, колоніальний статус українських земель у складі інших держав мають не лише негативні наслідки (недовіра до державних органів влади, інституційна слабкість української держави, відтік найталановитішої та найактивнішої частини населення до центрів колишніх імперій, різна історична пам'ять, відмінний політичний і соціально-економічний розвиток, слабкість громадянського суспільства), але й позитивні (досвід життя і виживання в різних цивілізаційних системах, досвід міжкультурної та міжрелігійної комунікації і взаємодії). У результаті цього ми — сучасні українці — маємо культурний і політичний вибір. Ми можемо вільно обирати, яку державу та країну хочемо побудувати, використовуючи наше складне минуле як корисний ресурс для подальшого розвитку.

Національною ідеєю українців має стати ідея захисту рівних прав і свобод вільної людини у вільній країні. Кожен сучасний громадянин України може поєднувати свою національно-політичну ідентичність з ідентичністю етнічного походження, не протиставляючи їх. Отже, ми можемо говорити про українців кримсько-татарського, угорського, польського, російського, білоруського, німецького, болгарського, грецького походження тощо.

Відсутність єдиного «канонічного» національного історичного наратива слід розглядати як нашу перевагу, оскільки це дозволяє побудувати національний історичний наратив на сучасних засадах як історичний наратив культурної конвергенції (взаємодії), який буде більш адекватним до сучасних тенденцій розвитку світу в напрямку більшої відкритості і інклюзивності. Україна — прецедент національної культури з надзвичайно високою проникливістю («прозорими») кордонами, що відповідає сучасним тенденціям політики постмодерного світу. Тому «слабкість» української історії (як історіописання) має бути переосмислена як «сила» нової історіографії.

Ключові слова: філософія історії, історіографія, історичний наратив, національний історичний наратив, національна ідентичність, національна ідея, світоглядна ідентичність, фронтір, культурна конвергенція, культурне розмаїття, демократія.

NATIONAL IDEA, NATIONAL IDENTITY AND HISTORICAL NARRATIVE OF CULTURAL CONVERGENCE)

Abstract. Modern Ukraine is one of the oldest and richest European cultural traditions in the political, ethnic, religious and civilizational senses. The lack of an uninterrupted statehood tradition, the colonial status of Ukrainian lands as parts of other states has not only negative consequences (distrust of state authorities, institutional weakness of the Ukrainian state, the outflow of the most talented and active part of the population to the centers of former empires, different historical memory, different political and socio-economic development, weakness of civil society) but also positive consequences: it is life and survival experience of intercultural and interreligious communication and interaction. As a result, we — modern Ukrainians — have the cultural and political choice, we can freely choose what kind of state and country we want to build, using our difficult past as a very useful resource for further development.

The national idea of the Ukrainian nation should be the idea of protecting equal rights and freedoms of a free human being in a free country. Every modern Ukrainian can combine his national-political identity of the Ukrainian with his or her ethnic identity without contrasting them. So, we can talk about Ukrainians, Ukrainians of the Crimean Tatar — Hungarian — Polish — Russian — Belarusian — German — Bulgarian — Greek ancestry etc.

The lack of a unified “canonical” national historical narrative should be reconsidered as our advantage. It allows us to construct a national historical narrative on contemporary principles as a historical narrative of cultural convergence (interaction), which could be more relevant to the current trends in world development towards greater openness and inclusiveness. Ukraine represents a case of a national culture with extremely permeable (transparent) frontiers, and it corresponds to postmodern political developments. Therefore, the “weaknesses” of Ukrainian history (as historiography) should be rethought as the “strengths” for a new historiography.

Keywords: philosophy of history, historiography, historical narrative, national historical narrative, national identity, national idea, creedal national identity, frontier, cultural convergence, cultural diversity, democracy.

«Народи України не повинні вірити в розмови про те, що їхнє мирне співіснування є неприродним»¹

1. Вступ

Сучасна Україна є однією з найдавніших і найбагатших європейських культурних традицій, яка починається в ранньому Середньовіччі (незважаючи на те, що сама назва «Україна» з'являється набагато пізніше). Перші згадки про Київ датуються V–VI ст., а з другої половини IX ст. Київ стає столицею великої та могутньої Давньоруської держави, яскравим свідченням чого виступає той факт, що правляча

¹ Шпорлюк Р. Україна після 1994: дилеми державотворення. *Формування модерних націй: Україна — Росія — Польща* / Р. Шпорлюк. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 500.

династія Рюриковичів була тісно пов'язана династичними шлюбами з правлячими домами середньовічної Європи та Візантійською імперією.

Українська культурна традиція є однією з найбагатших у політичному (сформувала три політичні моделі: монархічну, республіканську, змішану), етнічному (поліетнічна з найдавніших часів і до сьогодення), релігійному (християнство, юдаїзм, іслам) та загальнокультурному (заснована на цікавому поєднанні, синтезі, діалозі, а також конфлікті вищезазначених параметрів) сенсах.

Так, у політичному плані Давньоруська держава містила у своїй структурі елементи трьох політичних моделей управління державою, започаткувавши в результаті три політичні традиції, які після розпаду Київської Русі будуть розвинені у трьох незалежних центрах державотворення на теренах давньоруських земель. Це, по-перше, республіканська модель, яка засновувалась на потужному впливі місцевих політичних еліт, з якими київська князі змушені були рахуватися. Наприклад, можна згадати повстання древлян, які вбили київського князя Ігоря і були покарані княгинею Ольгою, яка, однак, впорядкувала процедуру збирання данини та провела ряд інших важливих реформ, щоб забезпечити країну від подібного роду конфліктів у майбутньому. Найбільш повно республіканська модель управління державою була здійснена в Новгородській республіці та була зруйнована внаслідок захоплення Великого Новгороду Московським князівством у 1471 р. По-друге, монархічний тип правління з сильною князівською владою. Пізніше абсолютистський варіант цієї моделі буде реалізовано у Володимиро-Суздальському князівстві, а з другої половини XV ст. — у Московському князівстві. Саме з цього часу правителі останнього почнуть висловлювати свої амбіції бути «государями всієї Русі» і намагатимуться й надалі силовими засобами приєднувати до своєї території давньоруські землі. По-третє, змішана модель правління, яка поєднує досить сильну князівську владу і впливову аристократичну боярську раду. Найбільш виразним уособленням такої змішаної моделі управління державою виступає Галицько-Волинське князівство. Пізніше українські давньоруські землі входять до складу Великого князівства Литовського Руського й Жемайтійського, яке внаслідок об'єднання з Королівством Польським у 1569 р. (Люблінська унія) утворює нову державу — Річ Посполиту (Республіка від лат. «res publica» або «спільна справа»). Річ Посполита була однією з найбільших європейських держав раннього Нового часу, економічно потужною та надзвичайно цікавою в політичному плані, оскільки фактично вона стала першою обмеженою або «конституційною» монархією, хоча жодної конституції

на той час ще не існувало. Серйозним обмеженням для укріплення монархічної влади в Речі Посполитій була та обставина, що влада короля не передавалася у спадок. Король щоразу обирався на Загальному сеймі, який був аристократичним станово-представницьким органом і який можна розглядати за аналогією до парламенту. У цьому контексті цікавим є той факт, що в сучасній Україні представлена також змішана модель парламентсько-президентської республіки, хоча дискусії щодо того, якою конкретно вона має бути — парламентсько-президентською чи президентсько-парламентською, — залишаються актуальними до сьогодні.

В етнічному плані українські землі завжди характеризувалися поліетнічним складом населення. Починаючи з часів Давньої Русі, яка об'єднала у своїх межах племена східних і південних слов'ян, а також скандинавський етнічний елемент (відоме закликання варягів до Києва), пізніше у складі Речі Посполитої сучасні українські території були населені як русинами (сучасними українцями), поляками, білорусами, литовцями, латвійцями, угорцями, румунами, німцями, так і росіянами, татарами, болгарами, греками, вірменами, євреями. І до сьогодні Україна має надзвичайно етнічно строкатий склад населення (звичайно, з урахуванням регіональних особливостей).

У релігійному відношенні українська культурна традиція також вирізняється полірелігійністю: християнство в усій його різноманітності (православні, католики, греко-католики, вірмено-католики, протестантські спільноти), юдаїзм та іслам, а також давньослов'янські релігійні культи й спільноти старообрядців.

У загальнокультурному сенсі українська культурна традиція заснована на цікавому поєднанні, синтезі та діалозі, а також конфлікті вищезазначених параметрів. Як приклади культурного синтезу й діалогу можна розглядати Українську греко-католицьку церкву (1596 р.), Магдебурзьке право (місцеве самоврядування, що існувало в українських містах протягом XIV–XIX ст.; у Києві було скасоване у 1834 р.), Конституцію Пилипа Орлика (яка містила в собі ряд прогресивних просвітницьких ідей, адаптованих до тогочасних реалій українського суспільства, зокрема, ідею розподілу гілок влади). Прикладами соціокультурного конфлікту виступають Запорозька Січ та інші козацькі січі як самоуправні політичні одиниці, що протиставляли себе будь-якій владі, ігноруючи етнічний, але не релігійний чинник. Також слід визнавати та відверто говорити про досить складні українсько-єврейські, українсько-польські й україно-російські відносини. Однак, це не заважало творити спільний мультикультурний простір (прикла-

дом чого виступають такі українські міста: як Одеса, Київ, Харків, Чернівці, Львів та багато інших).

У наслідок усіх цих особливостей і обставин формування української культурної традиції, українське суспільство до сьогодні вирізняється більшим різноманіттям і демократизмом політичного та суспільного життя, значним рівнем соціокультурної толерантності й відсутністю ворожості й агресивності до оточуючого світу.

2. Національна ідея vs національна ідентичність

Поняття «національна ідея» та «національна ідентичність» вважаються досить «новими», вони виникають лише у ХІХ ст. На той час у Європі складаються національні держави, які фактично формуються «зверху» правлячими елітами. Такого погляду, наприклад, дотримуються Ернест Гелнер, який пов'язував виникнення націоналізму з формуванням індустріального суспільства, що потребувало певної організації та стандартизації. Формою такої організації та стандартизації (зокрема й культурної) став класичний націоналізм. На думку Гелнера, «епоху націоналізму» не варто розглядати лише як механістичне поєднання пробудження та політичного самоствердження певної нації. Це радше той випадок, коли загальні суспільні умови породжують необхідність у стандартизованих, однорідних культурах, підтримка яких забезпечується централізовано. Вони охоплюють усе населення, а не лише елітарні меншості, у результаті чого виникає ситуація, коли чітко окреслені, санкціоновані освітою й уніфіковані культури утворюють майже єдиний тип спільноти, з яким люди так охоче й часто дуже емоційно ототожнюють себе. У таких обставинах культури постають як цілком природні депозитарії політичної легітимності, а будь-які розбіжності культурних кордонів із межами політичних одиниць починають сприйматися як аномалії. Отже, Гелнер робить висновок, що саме націоналізм породжує нації, а не навпаки, хоча й використовує різноманіття та багатство культур, успадковане від попередньої епохи, докорінно перетворюючи ці культури².

Головна помилка та самоомана націоналізму полягає ось у чому. Націоналізм, по суті, є нав'язуванням високої культури суспільству, у якому раніше серед більшості, а часом і серед всього населення

---

² Gellner E. Nations and Nationalism. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983. P. 55. (Український переклад див.: Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. Київ: Таксон, 2003. С. 91-92.)

панували культури низькі. Це означає загальне, повсюдне запровадження через школи науково впорядкованої й апробованої мови, кодифікованої для забезпечення достатньо цілісного бюрократичного й технологічного комунікативного простору. Це розбудова масового, анонімного суспільства, що складається із маси взаємозамінних індивідів-атомів, які поєднуються в єдине ціле спільною культурою. Воно займає місце попередньої складної системи локальних груп, що ґрунтувалися на народних культурах, які самотужки самовідтворювалися на локальному рівні. Ось що відбувається *насправді*.³

Також варто згадати думку Бенедікта Андерсона, згідно з якою будь-яка нація є «уявленою спільнотою» і є лише однією з можливих форм організації суспільства поряд із племенем, грецьким містом-державою чи імперією. Андерсон пише:

Я пропоную наступне визначення нації: це уявлена політична спільнота — і уявлена як така, що від природи є обмеженою та суверенною. Вона є уявленою, тому що члени навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрінуть і не почувуть нічого про них, і усе ж в уяві кожного з них живе образ їхньої спільності.⁴

У XIX ст. українці не мали своєї національної держави, сучасні українські землі були у складі Австро-Угорської та Російської імперій. Цим зазвичай пояснюють відсутність сформованої національної ідеї та «розмитість» поняття національної ідентичності українців, що є наслідком відсутності національної єдності та монолітності. Така теза і правильна, і неправильна одночасно. Відсутність безперервної державної традиції та власної національної держави у XIX–XX ст., колоніальний статус українських земель у складі інших держав, звичайно, мали ряд негативних наслідків, а саме відмінний історичний досвід і пам'ять, відтік найталановитіших представників до центрів імперій, відсутність усталених державних інститутів тощо. Однак, перебуваючи у складі різних імперій і культурних регіонів, ми отримали не лише негативний досвід, але й успадкували позитивний: досвід життя і виживання у різних цивілізаційних системах, досвід міжкультурної та міжрелігійної комунікації і взаємодії. Наприклад, формування Української греко-католицької церкви дозволило українцям зберегти свою національну ідентичність і культурну своєрідність. Також варто

³ Там само: Р. 57. (Український переклад див.: С. 93–94.)

⁴ Anderson B. *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: VERSO, 2006. Р. 5–6. (Український переклад див.: Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. С. 22.)

згадати діяльність братств, які об'єднували православних українців у прагненні зберегти свою релігійну й культурну ідентичність. Вони організували та фінансово утримували цілу мережу братських шкіл, провадили культурно-просвітницьку діяльність. Пізніше традицію утворення братств продовжуватимуть також українці греко-католики. Сучасною мовою братства XVI–XVIII ст. можна назвати першими українськими неурядовими громадськими організаціями. Тому не випадково в найтяжчі роки російсько-української війни, 2014–2015 рр., ми могли спостерігати потужний волонтерський рух, що, на мою думку, є сучасним продовженням традиції українців єднатися у братства (вільна свідомо самоорганізація громадян задля виживання та суспільного блага), оскільки ця традиція міститься в нашому культурному коді.

Унаслідок успадкування різного культурного досвіду ми — сучасні українці — маємо культурний та політичний вибір, тобто можемо обирати куди нам рухатися — у Європу чи, можливо, розбудовувати спільність країн Східної Європи (перед росіянами, наприклад, навіть питання вибору не постає). Так, Роман Шпорлюк, аналізуючи перспективи розвитку України в перші роки незалежності, наголошує на важливості чітко усвідомлювати позитивні аспекти нашої складної історії та переваги, яких ми набули у зв'язку з цим і маємо розвивати.

Для України можливістю незалежного існування значною мірою залежатимуть від її успіхів у виведенні українців у світ та ознайомленні світу з Україною. Успіх чи невдача у розв'язанні основних «внутрішніх» проблем України безпосередньо пов'язані з тим, які відносини вона налагодить зі світовою спільнотою. Ідея України як незалежної держави, як нації [...] полягала в тому, щоб її народ мав безпосередній доступ до центрів цивілізації, замість того, щоб потерпати від меншовартості й шукати посередника.⁵

На мою думку, власне постановка питання «національна ідея» vs «національна ідентичність» на сьогодні є методологічно неправильною, заснованою на застарілому понятійно-категоріальному апараті XIX ст., коли під поняттям «нації» розуміли, перш за все, етнонаціональну або мононаціональну спільність. У XXI ст. ми розглядаємо націю не лише як етнічну спільноту, яку поєднує спільність етнічного походження її членів, а більшою мірою як політичну спільноту, що заснована на спільному громадянстві незалежно від етнічного походження її членів. Тому кожен сучасний українець чи українка можуть

⁵ Шпорлюк Р. Україна: від імперської окраїни до незалежної держави. *Формування модерних націй: Україна — Росія — Польща* / Р. Шпорлюк. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 463.

поєднувати свою національну (тобто національно-політичну) ідентичність українця з ідентичністю етнічного походження (наприклад, поляк, росіянин, болгарин, німець, угорець, кримський татарин), не протиставляючи їх. Отже, ми можемо говорити про українців польського, російського, угорського, білоруського, німецького, болгарського, грецького, кримсько-татарського, молдавського походження тощо. Український випадок не є унікальним, тому що такі сучасні розвинуті західні країни, як: США, Канада, Великобританія, Франція, — також ґрунтуються на політичному розумінні нації.

Національною ідеєю української нації має стати *ідея захисту рівних прав і свобод та обов'язків вільної людини у вільній державі*. Сучасний постіндустріальний інформаційний світ культурно фрагментований та мінливий, тенденція до ще більшої фрагментації буде лише посилюватися з часом. Цей процес дуже змістовно описує Елвін Тоффлер у книзі «Третя хвиля», де наголошує, що сучасні політичні системи, структури державного апарату, принципи політичного лідерства й ідеології не працюють. Вони не працюють не тому, що погані, а тому, що безнадійно застаріли та не відповідають сучасним запитам розвинутого постіндустріального суспільства. Тому Тоффлер досить іронічно називає їх всіх експонатами «політичного мавзолею»⁶.

Усі політичні партії індустріального світу, усі наші конгреси, парламенти, верховні ради, наші президентства та прем'єр-міністерства, наші суди й органи державного регулювання, а також наші геологічні нашарування урядової бюрократії — тобто всі інструменти, які ми використовуємо для створення і вдосконалення колективних рішень, є застарілими й такими, що мають бути трансформовані.⁷

Тоффлер наголошує, що сучасне суспільство стає все більш демасифікованим, більш складним за своєю структурою (суспільство не більшості, а суспільство меншин) й ідеологічно більш розмаїтим, тому потребує нових підходів, нових політичних інститутів, нового типу лідерства (потребує лідера, який здатний почути всіх)⁸. Симптоматично, що приблизно в той же час Жан-Франсуа Ліотар у праці «Стан постмодерну» також говорить про «недовіру до “великих наративів”» (традиційні політичні ідеології — це теж «великі наративи»)⁹.

⁶ Toffler A. *The Third Wave*. New York: William Morrow and Company, 1980. P. 408. (Український переклад див.: Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ: Видавничий дім Всесвіт, 2000. С. 347.)

⁷ Там само: P. 408. (Український переклад див.: С. 347.)

⁸ Там само: P. 419-426. (Український переклад див.: С. 357-363.)

⁹ Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Theory and*

Тоффлер пропонує ідею «опертої на меншість демократії», підкреслюючи, що нам не потрібно боятися слова «меншини», оскільки кожен із нас обов'язково входить до якихось меншини, а саме: професійної чи вікової групи, групи по інтересам, етнічної чи релігійної меншини, територіальної спільноти тощо. Різноманіття слід сприймати як значну перевагу того чи іншого суспільства. Саме відсутність відповідних політичних інституцій часто призводить до загострення конфліктів між різними меншинами аж до виявів жорстокого насильства, роблячи їх непримиренними у відстоюванні своїх прав та інтересів. Однак, придушення інакодумства чи утиски меншин, на думку Тоффлера, ні до чого не призведуть, потрібно створювати нові інституції, котрі будуть більш адекватно регламентувати соціокультурне розмаїття, будуть більш чутливими до швидких змін у потребах меншин, які самі постійно змінюються і розмножуються¹⁰.

Для того, щоб реконструювати демократію в термінах Третьої Хвилі, ми повинні відмовитися від лякаючого та хибного припущення, що більше розмаїття автоматично привносить більшу напругу й конфлікт у суспільство. Насправді, істинним може бути зовсім протилежне. Конфлікт у суспільстві є не тільки необхідним, але, у певних межах, бажаним. [...] За наявності відповідних соціальних домовленостей розмаїття може сприяти безпечній і стабільній цивілізації.¹¹

Осмилення теми культурного розмаїття продовжує Френсіс Фукуяма, розглядаючи Сполучені Штати Америки як «культурно неоднорідну демократію, яка хоче вижити». Фукуяма зазначає, що в сучасному світі різноманіття — етнічне, расове, релігійне, гендерне тощо — це і життєва реальність, і демократична цінність одночасно. Воно корисно для суспільств із багатьох причин: знайомство з різними способами мислення та поведінкою часто стимулює новаторство, творчість і підприємництво, викликає зацікавлення й ентузіазм у взаємодії з «іншим», а також має вирішальне значення для стійкості будь-якої системи. Наприклад, генетичне різноманіття є рушієм еволюції, в основі якої лежить спадкова мінливість та адаптація. Однак, культурне різноманіття — це не безумовне благо, — підкреслює Фукуяма, —

History of Literature. Vol. 10. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984. 110 p. (Українською мовою див.: Ліотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. № 5-6. С. 15-38.)

¹⁰ Toffler A. *The Third Wave*. New York: William Morrow and Company, 1980. P. 438-439. (Український переклад див.: Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ: Видавничий дім Всесвіт, 2000. С. 373-374.)

¹¹ Там само: P. 438. (Український переклад див.: С. 373.)

воно потребує серйозного опрацювання для того, щоб становити стійкі засади сучасних демократичних держав¹².

Фукуяма пропонує поняття «світоглядної ідентичності», що означає «бути нацією, яку об'єднують певні переконання», а не етнічна спільність, раса чи релігія. Передусім, це верховенство права, конституціоналізм і рівноправність¹³.

Національну ідентичність можна створити на основі ліберальних і демократичних цінностей і спільного досвіду, який стане сполучною ланкою й дозволить процвітати багатонаціональним суспільствам.¹⁴

Аналізуючи способи творення національної ідентичності, Фукуяма вирізняє наступні чотири типи. По-перше, переміщення населення за політичні межі певної країни, вигнання або переселення людей із певних територій чи просто їх винищення («етнічні чистки»). Часто всі ці процеси використовувалися паралельно. У минулому до таких дій вдавалося багато країн, зокрема такі демократії, як: США, Австралія, Чилі та Нова Зеландія, — де поселенці силою витіснили або винищували корінне населення територій, на яких оселялися. По-друге, приведення державних кордонів у відповідність до наявних мовних чи культурних спільнот. У минулому цього досягали за допомогою або об'єднання (як у випадку з Італією та Німеччиною у другій половині XIX ст.), або шляхом розділення (наприклад, у випадку з Республікою Ірландія, яка у 1919 році відділилася від Об'єднаного Королівства, або коли Україна у 1991 році проголосила незалежність від колишнього Радянського Союзу). По-третє, асиміляція меншин у культуру етнічної або мовної групи. Фукуяма звертає увагу на те, що двісті років тому Франція була багатомовною, але з часом паризька французька поступово витіснила місцеві мови на зразок провансальської, бретонської або фламандської. Схожі процеси також відбувалися у США й Чилі, у яких емігранти та їхні діти вчили англійську або іспанську з метою включення у панівну культуру і піднятися в соціальній ієрархії. По-четверте, трансформація національної ідентичності в такий спосіб, що вона відповідала фактичній неоднорідності й особливостям того чи іншого суспільства¹⁵.

Успереч поглядам націоналістів, «нації» — не біологічні сутності, які існують із прадавніх часів. Вони формуються соціально знизу вгору

¹² Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Київ: Наш Формат, 2020. С. 123-124, 161.

¹³ Там само: С. 161.

¹⁴ Там само: С. 125.

¹⁵ Там само: С. 134-135.

і згори вниз. Їхні творці можуть спеціально формувати ідентичності відповідно до людських особливостей і звичок. Як приклад можна навести батьків-засновників Індії Ганді та Неру, які взяли за основу тодішню «ідею Індії», яка мала пов'язати в одне ціле надзвичайно різноманітне населення цієї країни.¹⁶

Відповідно до позиції Фукуями, усі сучасні нації є історичним результатом певного поєднання вищезазначених чотирьох способів формування національної ідентичності. Вони ґрунтуються на певному взаємодоповненні примусу й добровільної згоди. Складне завдання, що стоїть перед сучасними ліберальними демократіями в умовах імміграції та зростання багатонаціональності, полягає в тому, щоб створити і втілити поєднання третього й четвертого способів, тобто окреслити більш ширшу інтегративну й інклюзивну національну ідентичність, яка відповідатиме реальній різноманітності суспільства, й асимілювати новоприбулих у цю ідентичність. Фукуяма наголошує, що від успіху цього завдання, залежить подальше існування ліберальної демократії¹⁷.

Серед політичних інструментів, які найефективніше формують національну ідентичність, Фукуяма вирізняє наступні: правила, що стосуються громадянства та проживання, закони про імміграцію та біженців, шкільні програми, за якими в державних освітніх закладах дітям викладають історію їхньої нації (нації в політичному розумінні). Також у напрямку знизу вгору «історії національної незалежності» розповідають художники, музиканти, поети, кінорежисери, історики та звичайні громадяни, які описують своє походження та прагнення¹⁸.

3. Історичний наратив культурної конвергенції

Із національною ідеєю тісно пов'язане питання національного історичного наратива. У нашому випадку відсутність єдиного «канонічного» національного історичного наратива є скоріше нашою перевагою, а не недоліком, тому що така ситуація не вимагає довгої боротьби з усталеною наративної традицією та дозволяє побудувати національний історичний наратив на сучасних засадах — як історичний наратив культурної конвергенції (взаємодії)¹⁹, який буде більш адекватним

¹⁶ Там само: С. 135.

¹⁷ Там само: С. 136.

¹⁸ Там само: С. 135.

¹⁹ Мішалова О. В. Наративна толерантність: вихід із лабіринту національних історичних наративів. *Актуальні проблеми духовності*: зб. наук. праць. Кривий

сучасним тенденціям розвитку світу в напрямку більшої відкритості й інклюзивності. Історичний наратив культурної конвергенції має бути побудований як наратив успішної взаємодії великої кількості етнокультурних і релігійних груп (які історично проживали та проживають на території сучасної української держави) та залагодження конфліктів між ними, що мали місце в минулому і, можливо, виникатимуть у майбутньому, на основі ідеї захисту рівних прав і свобод усіх громадян України, безумовної поваги до гідності людини й толерантному ставленні до культурних відмінностей.

Звичайно, відсутність єдиного історичного наратива має свої негативні наслідки. Як зазначає Георгій Касьянов, на сьогодні в нашій державі функціонують і конкурують між собою два основних наративи історії й історичної пам'яті: радянсько-ностальгічний, який часто поєднується з імперсько-ностальгічним, і національний/націоналістичний, що виник на ґрунті ідеї подвійного антагонізму — з етнічним Іншим (етноси-«гнобителі») і з політичним Іншим (імперії та Радянський Союз)²⁰. Касьянов підкреслює, що внаслідок «об'єктивних» обставин і завдяки свідомим зусиллям різних агентів історичної політики, ці два наративи набули певного регіонального виміру. Національний/націоналістичний переважає у західних регіонах України (насамперед у Галичині), радянсько-ностальгічний — передусім у східних регіонах (насамперед на Донбасі) і в Криму. На узбіччі протистояння цих двох великих наративів перебувають також регіональні та локальні наративи, які іноді долучаються до загальної схеми, іноді випадають з неї. Там само перебувають й ті національні наративи пам'яті, які не вписуються в «головні» або навіть створюють для них «деякі незручності», а саме: єврейський, польський, русинський,

---

Ріг: КДПУ, 2019. Вип. 20. С. 66.

²⁰ Касьянов Г. *Past Continuous: історична політика 1980-х — 2000-х. Україна та сусіди*. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. С. 28. Смісловим ядром національного/націоналістичного наратива є ідея унікальності, самобутності й незалежності спільноти, що називається нацією. Він заперечує ідею інклюзивності, окреслене поняття є ексклюзивним за визначенням, оскільки передбачає ототожнення нації з однією етнічно, культурно та мовно гомогенною спільнотою (етносом). Радянсько-ностальгічний наратив не має чітко вираженої центральної ідеї, тому що в ньому загублений базовий принцип радянської моделі історії — класовий підхід. У ньому містяться ідеї «провідної» ролі російської культури та російської мови і, як політичний інструмент, він використовується для протидії та заперечення національного/націоналістичного наратива. (Більш детально див.: Касьянов Г. *Past Continuous: історична політика 1980-х — 2000-х. Україна та сусіди*. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. С. 29.)

кримськотатарський, ромський²¹.

На питання суперечливої взаємодії загальнонаціональної та регіональних версій історії звертає увагу також Сергій Плохій, який вважає за необхідне серйозно переосмислити регіональні наративи в напрямку до трансформації місцевої пам'яті й місцевих традицій у загальнонаціональний наратив. Оскільки Україна є дуже різноманітною, відповідно, ми маємо на це зважати і враховувати. Плохій пропонує для цього використовувати компаративістський підхід, який, на його думку, є одним із способів інтеграції регіональних історій у загальнонаціональну. Наприклад, у праці «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності»²² він викладає історію Галичини й історію Східної України в кінці XVIII ст. — початку XX ст. в одному розділі. Плохій закликає до написання «нової» національної історії, яка має більш активно використовувати напрацювання культурної та соціальної історії. Характеризуючи основний задум своєї книги, він наголошує:

Моя історія є історією України та українців як найбільшої етнічної групи, що проживає на цій території. Проте наступним кроком має бути залучення до національної історії різних меншин (*minorities*), які віками співіснували поруч з українцями. Дуже часто ті *minorities*, які ми в історії України вважаємо меншинами, насправді були більшістю. Я поставив собі завдання інтегрувати в Історію України ті меншини, які в той чи інший історичний відрізок насправді домінували.²³

Схожу інклюзивну модель української історії пропонує Андреас Каппелер, який у передмові до українського видання «Малої історії України» пише:

Я намагався інтегрувати в українську історію поляків, росіян, євреїв, німців та інші етнічні групи, які жили в Україні. Відмова від ексклюзивної концентрації на історії етнічних українців повинна посилити поняття політичної або громадянської державної нації, закріплене в Конституції України. Відмова від етнічної нації і поворот до багатоетнічної політичної нації... повинна стати засобом для подолання численних сучасних конфліктів і зміцнення молоді української демократії.²⁴

Каппелер звертає увагу на явище прикордоння або фронтиру (від англ. *frontier* — кордон, пограниччя), розглядаючи його як базовий

²¹ Там само: С. 31-32.

²² Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Книжковий клуб Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.

²³ Плохій С. Путівник в історію України. *Збруч*. 2018. від 26.09. (Публікацію підготував А. Гриниха). URL: <https://zbruc.eu/node/83241>

²⁴ Каппелер А. Мала історія України. Київ: К.І.С., 2007. С. 8.

чинник української історії. Він підкреслює, що розташування на кордоні призводило до того, що Україна відігравала значну роль як посередник між Заходом і Сходом, між осілими й кочовими народами, між слов'яно-християнським і тюрко-татарським ісламським світами. Україна була прикордонням східних слов'ян щодо західних слов'ян і угорців, прикордонням православ'я щодо римо-католицького світу. Транзитивність кордонів, а також родючі землі, поклади корисних копалин, розташування на перехресті торгівельних торгових шляхів між Чорним і Балтійським морями з найдавніших часів приваблювали в Україну великі групи поляків, росіян, євреїв, німців, представників мобільних діаспорних груп, що займалися торгівлею — вірмен, греків тощо. Отже, Капшлер робить висновок, що Україна завжди мала багатоетнічний характер і цей факт слід враховувати під час викладання її історії²⁵.

Із погляду Марка фон Гагена, саме транзитивність і мінливість кордонів, взаємопроникність культур та історично поліетнічний склад суспільства, що є історично сформованою даністю, мають стати тими особливостями, які можуть зробити українську історію дуже «сучасним» полем досліджень. Україна є прецедентом національної культури з надзвичайно взаємопроникними («прозорими») кордонами, що відповідає сучасним тенденціям політики постмодерного світу. Субнаціональні, транснаціональні й інтернаціональні процеси й рухи, що переважно вивчалися саме як питання національних студій, на сьогодні потребують значної уваги від істориків, соціологів і культурологів. Тому те, що завжди сприймалося як «слабкість» чи «дефекти» української історії (як історіописання) на сьогодні, вважає Гаген, має бути перетворено на «силу» нової історіографії²⁶.

Роман Шпорлюк у праці «Україна після 1994: дилеми державотворення» підкреслює важливу обставину: незалежна Україна, проголошена в серпні 1991 р., самовизначалася не як етнічна держава. Це була територіальна, політична, юридична одиниця, фактично спадкоємиця Української РСР. Її громадяни мали різне етнічне походження, основними мовами їхнього спілкування були російська й українська (у різних співвідношеннях), а також мови інших етнічних груп. Нова держава проголосила, що джерелом влади в ній є «народ України». Шпорлюк називає це «історичним компромісом 1991 року»²⁷.

²⁵ Там само: С. 17-18, 26.

²⁶ Hugen M. von Does Ukraine Have a History. *Slavic Review*. 1995. Vol. 54, № 3 (Autumn). P. 670.

²⁷ Шпорлюк Р. Україна після 1994: дилеми державотворення. *Формування*

Ярослав Грицак зазначає, що традиційна українська історіографія не спроможна пояснити, звідки взявся феномен 1991 року. Якщо «етнолізувати» українську історію ХХ ст., то українська держава мала б виникнути лише в межах території між західним кордоном Української РСР і правим берегом Дніпра з Чернігівською, Сумською і Полтавською областями. Більшість населення українських земель на Сході та Півдні піддалася сильній русифікації і втратила свою етнічну самобутність. До серпня 1991 року український рух міг мобілізувати під свої прапори не більше третини всього населення України. «Як же тоді пояснити, — наголошує Грицак, — чому не лише абсолютна більшість українців, а й значна частина не українців в Україні під час референдуму 1 грудня 1991 року проголосували за її самостійність?»²⁸. Серед багатьох причин він звертає увагу на наступні. По-перше, процес українського націотворення охопив не лише титулярну націю. Існування Української РСР у 1920–1980-х рр. призвело також до того, що місцеві національні меншини почали себе ідентифікувати з українською територією.

До певної міри за сім десятиліть вони стали більш зінтегрованими в місцеве політичне, культурне й економічне життя. Це стосується насамперед росіян в Україні. Здебільшого, коли говорять про українсько-російські взаємини у ХХ ст., масова російська асиміляція й декультурація українців першими спадають на думку. Що при цьому проходить повз увагу — це факт, що ці стосунки справили вплив і на росіян в Україні. Вони сприйняли деякі місцеві цінності і позиції, які роблять їх не цілком подібними до росіян у Росії. Навіть російська мова, якою вони розмовляють, набирає українського звучання, лексичних зворотів і місцевого акценту.²⁹

По-друге, Грицак підкреслює вагому роль сучасних українських правлячих еліт, котрі зробили раціональний вибір на користь концепції нової політичної нації — «народу України», намагаючись не порушити певну рівновагу між різними регіонами з різною історичною, політичною та культурною спадщиною³⁰.

Культурницька еліта заініціювала масовий рух за політичну самостійність, а в кінцевому підсумку вирішальну роль у досягненні цієї самостійності відіграла місцева адміністративна еліта. Колишні комуністи стали національними патріотами, зберігаючи свій вплив в

модерних націй: Україна — Росія — Польща / Р. Шпорлюк. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 482, 499.

²⁸ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. С. 11.

²⁹ Там само: С. 580.

³⁰ Там само: С. 582.

адміністрації, господарстві й суспільстві. Крах комуністичних ідей позбавив їхню владу ідеологічної легітимізації; щоб заручитись новим виправданням своєї потреби, вони повністю перейняли програму Руху — тобто програму розбудови незалежної української держави. При цьому, зрозуміло, національні комуністи перейняли й один із центральних пунктів цієї програми — толерантне ставлення до національних меншин.³¹

Однак, уже в 1994 році Шпорлюк відзначає небезпечну тенденцію, а саме намагання перейти від громадянського та політичного принципів у визначенні української ідентичності до етнічних і мовних. Спроби ревізії національної ідентичності можна помітити, з одного боку, у Росії й Україні серед тих, хто вважає «російськість» суто етнічною ознакою й намагається похитнути Україну як територіально-політичну спільність, спекулюючи на темі «прав російськомовного населення», а з іншого — серед тих українців, які дотримуються етнічно-мовної концепції української ідентичності та вважають російськомовних українців аномалією³².

На думку Шпорлюка, Росія свідомо підштовхує всі пострадянські держави до того, щоб вони визначали себе, як етнічні спільноти й водночас вимагає від них, аби вони ставилися до свого російського (чи російськомовного) населення, як до особливої категорії з правами екстериторіальності. Фактично йдеться про те, що пострадянським країнам відмовляють у можливості повномасштабного суверенітету. У такому разі можна запевняти зовнішній світ, що ці етнічні спільноти зі значною часткою російськомовного населення існують у більшому, російському, політичному просторі³³. Очевидно, що «руський мір» є проектом російського геополітичного простору.

Майже тридцять років тому Роман Шпорлюк підкреслював, що справжньою проблемою, перед якою стоїть Україна, є досягнення національної згоди щодо реформ. Він передбачав, що Україна або виживе як політична спільнота, або піде шляхом Боснії. Шпорлюк наполягав на тому, що історичний компроміс 1991 року потребує наповнення новим змістом, створення передумов для масштабних реформ, зволікання з якими може призвести до втрати незалежності. Надзвичайно важливо при цьому протистояти спокусам етнічного розбрату, побудованим на давніх кривдах і конфліктах, особливо там,

³¹ Там само: С. 583.

³² Шпорлюк Р. Україна після 1994: дилеми державотворення. *Формування модерних націй: Україна — Росія — Польща* / Р. Шпорлюк. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 483.

³³ Там само: С. 496.

де разом живуть люди різних мов, культур і релігій³⁴. Шпорлюк слушно застерігав, що:

відповідаючи на заклики до єдності країни, побудовані на етнічних аргументах, прибічникам української державності варто подбати про те, щоб самим уникнути національної пастки. Їм варто пам'ятати, що новітня українська історія дає чимало прикладів активної участі російськомовних українських патріотів у культурній і політичній діяльності. Сьогодні дає набагато більше таких прикладів. Загальновідомо, що особи російського походження обіймають найважливіші посади в українському уряді, академічних установах і засобах масової інформації. Той, хто зустрічався з дослідниками та студентами з України, які перебувають в американських університетах за програмами обмінів, знає, що етнічних українців серед них небагато, — але від цього вони не стають менше українцями. Отже, в усьому цьому немає нічого надзвичайного, та й не варто було б говорити про це, якби не постійні спроби спрямувати цю цілком нормальну ситуацію на югославський шлях.³⁵

Отже, підсумовуючи, варто ще раз наголосити, що сучасна Україна є однією з найдавніших і найбагатших європейських культурних традицій у політичному, етнічному, релігійному та загальнокультурному сенсах. Відсутність безперервної державної традиції та власної національної держави мали не лише негативні наслідки, але й позитивні: досвід життя та виживання у різних цивілізаційних системах, досвід міжкультурної та міжрелігійної комунікації і взаємодії. Тому ми — сучасні українці — маємо культурний і політичний вибір.

Національною ідеєю української нації має стати ідея захисту рівних прав і свобод вільної людини у вільній країні. Кожен сучасний українець може успішно поєднувати свою національно-політичну ідентичність українця з ідентичністю етнічного походження, не протиставляючи їх. Відповідно, ми можемо говорити про українців кримськотатарського, угорського, польського, російського, білоруського, німецького, болгарського, грецького походження тощо.

Відсутність єдиного «канонічного» національного історичного наратива слід розглядати як нашу перевагу, оскільки це дозволяє побудувати національний історичний наратив на сучасних засадах — як історичний наратив культурної конвергенції (взаємодії), який буде більш адекватним сучасним тенденціям розвитку світу в напрямку більшої відкритості й інклюзивності.

---

³⁴ Там само: С. 485, 499-500.

³⁵ Там само: С. 497-498.

References

1. Anderson B. Uivleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu. Kyiv : Krytyka, 2001.
2. Helner E. Natsii ta natsionalizm. Natsionalizm. Kyiv : Takson, 2003.
3. Hrytsak Ya. Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi natsii XIX–XX stolittia. Kyiv : Yakaboo Publishing, 2019.
4. Kappeler A. Mala istoriia Ukrainy. Kyiv : K.I.S., 2007.
5. Kasianov H. Past Continuous: istorychna polityka 1980-kh — 2000-kh. Ukraina ta susydy. Kyiv : Laurus, Antropos-Lohos-Film, 2018.
6. Liotar Zh.-F. Sytuatsiia postmodernu. *Filosofska i sotsiologichna dumka*. 1995. № 5-6. S. 15-38.
7. Mishalova O.V. Naratyvna tolerantnist: vykhid iz labiryntu natsionalnykh istorychnykh naratyviv. *Aktualni problemy dukhovnosti: zb. nauk. prats. Kryvyi Rih : KDPU*, 2019. Vyp. 20. S. 46-71.
8. Plokhii S. Brama Yevropy. Istoriia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti. Kharkiv : Knyzhkovyi klub Klub simeinoho dozvillia, 2016.
9. Plokhii S. Putivnyk v istoriiu Ukrainy. *Zbruch*. 2018. vid 26.09. (Publikatsiiu pidhotuvav A. Hrynykha). URL: <https://zbruc.eu/node/83241>
10. Toffler E. Tretia khvyliia. Kyiv : Vydavnychi dim Vsesvit, 2000.
11. Fukuiama F. Identychnist. Potreba v hidnosti y polityka skryvdzhenosti. Kyiv : Nash Format, 2020.
12. Shporliuk R. Ukraina: vid imperskoi okrainy do nezalezhnoi derzhavy. *Formuvannia modernykh natsii: Ukraina — Rosiia — Polshcha / R. Shporliuk*. Kyiv : Dukh i Litera, 2016. S. 428-464.
13. Shporliuk R. Ukraina pislia 1994: dylemy derzhavotvorennia. *Formuvannia modernykh natsii: Ukraina — Rosiia — Polshcha / R. Shporliuk*. Kyiv : Dukh i Litera, 2016. S. 482-500.
14. Anderson B. Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism. London, New York : Verso, 2006.

15. Gellner E. Nations and Nationalism. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983. P. 673.
16. Hugen M. von Does Ukraine Have a History. *Slavic Review*. 1995. Vol. 54. № 3 (Autumn). P. 658.
17. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. *Theory and History of Literature*. Vol. 10. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.
18. Toffler A. The Third Wave. New York: William Morrow and Company, 1980.

Надійшла до редакції 30 вересня 2021 р.

Мішалова Олена Віталіївна

(1) Кафедра філософії, Школа публічного адміністрування
Нанкінський класичний університет
м. Нанкін, КНР
210000

(2) Кафедра філософії
Криворізький державний педагогічний університет
просп. Гагаріна, 54
м. Кривий Ріг
50086

Mishalova Olena

(1) Department of Philosophy, School of Public Administration
Nanjing Normal University
Nanjing, China
210000

(2) Department of Philosophy
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Gagarina ave., 54
Kryvyi Rih
50086

<https://orcid.org/0000-0001-5469-6451>

elenmishalova@gmail.com

<https://doi.org/10.31812/apd.v0i22.4528>